

Skolverket tolkar Pisa fel –likvärdigheten inte försämrad

Dagens Nyheter den 30 augusti 2017

Sedan den internationella undersökningen Pisa genomfördes för första gången har Sverige fått vänja sig vid dystra rubriker. Mellan 2000 och 2012 föll resultaten snabbare än i alla andra deltagande länder. Men i Pisa 2015 skedde äntligen en förbättring. Även om det är långt kvar till nivåerna från tidigt 2000-tal verkar kurvan nu ha vänt uppåt.

Samtidigt har allt fler börjat oroa sig över jämlikheten i skolsystemet. Skolverkets undersökning tyder nämligen på att likvärdigheten i Pisa har minskat sedan 2006. Analysen indikerar exempelvis att skolors socioekonomiska sammansättning har fått större betydelse för elevers resultat, samtidigt som resultatkillnaderna mellan skolor och elever har vuxit.

Kanske viktigast av allt är dock att effekten av elevernas socioekonomiska bakgrund på kunskaperna tycks ha ökat – och nu därför är högre än OECD-genomsnittet. Detta användes också av regeringen som argument i vårpropositionen, i vilken man kopplade ökningen till vinstdrivande aktörer; samma faktorer som tidigare användes för att förklara de sjunkande elevprestationerna påstås nu ligga bakom den minskade jämlikheten.

Men har likvärdigheten i Pisa verkligen sjunkit? Givet tidigare forskning är Skolverkets resultat förbryllande. Överlag visade nämligen en stor genomgång av inhemska kunskapskontroller vid Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU), att likvärdigheten i grundskolan har varit relativt konstant över tid.

Det finns därför frågetecken kring vad som gör att likvärdigheten i just Pisa verkar ha minskat. I en ny rapport har jag studerat frågan mer genomgående än tidigare undersökningar. Och i skarp kontrast till dessa finner jag totalt sett få tecken på att likvärdigheten faktiskt har förändrats nämnvärt.

Sedan den internationella undersökningen Pisa genomfördes för första gången har Sverige fått vänja sig vid dystra rubriker. Mellan 2000 och 2012 föll resultaten snabbare än i alla andra deltagande länder. Men i Pisa 2015 skedde äntligen en förbättring. Även om det är långt kvar till nivåerna från tidigt 2000-tal verkar kurvan nu ha vänt uppåt.

Samtidigt har allt fler börjat oroa sig över jämlikheten i skolsystemet. Skolverkets undersökning tyder nämligen på att likvärdigheten i Pisa har minskat sedan 2006. Analysen indikerar exempelvis att skolors socioekonomiska sammansättning har fått större betydelse för elevers resultat, samtidigt som resultatkillnaderna mellan skolor och elever har vuxit.

Kanske viktigast av allt är dock att effekten av elevernas socioekonomiska bakgrund på kunskaperna tycks ha ökat – och nu därför är högre än OECD-genomsnittet. Detta användes också av regeringen som argument i vårpropositionen, i vilken man kopplade ökningen till vinstdrivande aktörer; samma

faktorer som tidigare användes för att förklara de sjunkande elevprestationerna påstås nu ligga bakom den minskade jämlikheten.

Men har likvärdigheten i Pisa verkligen sjunkit? Givet tidigare forskning är Skolverkets resultat förbryllande. Överlag visade nämligen en stor genomgång av inhemska kunskapskontroller vid Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering (IFAU), att likvärdigheten i grundskolan har varit relativt konstant över tid.

Det finns därför frågetecken kring vad som gör att likvärdigheten i just Pisa verkar ha minskat. I en ny rapport har jag studerat frågan mer genomgående än tidigare undersökningar. Och i skarp kontrast till dessa finner jag totalt sett få tecken på att likvärdigheten faktiskt har förändrats nämnvärt.

Man bör vara försiktig med att dra skolpolitiska slutsatser enbart utifrån förändringar i likvärdighetsindikatorer, utan noggrannare analyser av vad som orsakar dessa förändringar

Att tidigare analyser finner att bakgrundens betydelse för kunskaperna har ökat, beror framför allt på att de jämför äpplen med päron. De ignorerar nämligen att elevsammansättningen i sig har förändrats. I genomsnitt har svenska elevers bakgrund i Pisa blivit mer gynnsam, och skillnaderna sjunkit, vilket delvis beror på att befolkningens utbildningsbakgrund har höjts. Färre föräldrar har i dag endast förgymnasial utbildning och fler har högskoleutbildning.

Förändringarna i demografin gör att bakgrundsindikatorer i absolut bemärkelse inte är jämförbara över tid. Till exempel utgörs befolkningen med högst förgymnasial utbildning i dag av mer missgynnade personer än tidigare, ett tecken på detta är att andelen utrikes födda i denna kategori mer än fördubblades mellan 2000 och 2015. Att ha föräldrar med enbart förgymnasial utbildning betyder därför något annat i dag än det gjorde förr. Andra bakgrundsmått lider av liknande problem.

Genom att standardisera elevernas bakgrund varje provår kan man dock ta hänsyn till sammansättningens utveckling. Med denna enkla justering visar jag att betydelsen av elevers socioekonomiska bakgrund i Pisa i princip inte har förändrats alls mellan tidigt 2000-tal och 2015. Effekten hoppar något upp och ner mellan olika år, men den var om något starkare 2003 än 2015 – och ligger i dag i paritet med OECD-snittet.

Tidigare analyser ignorerar också att invandringen har inneburit att fler elever i dag skriver Pisaprovet i lägre årskurser. Till skillnad från exempelvis nationella prov genomförs Pisa när eleverna är 15 år, oavsett om de går på gymnasiet eller precis har börjat högstadiet. Och sedan 2006 har andelen elever födda utomlands som går i årskurs 7 och 8 när de skriver provet ökat markant. Dessa elever har fått mindre undervisning vid provtillfället än sina jämnåriga kamrater och har generellt sett också låg socioekonomisk bakgrund, vilket är viktigt att ta hänsyn till.

Mycket riktigt försvinner cirka 45 procent av ökningen i bakgrundens betydelse som Skolverket finner mellan 2006 och 2015, när man justerar för effekten av årskurs. När man dessutom justerar för utländsk bakgrund försvinner 70 procent. Med andra ord tycks invandringen, direkt och indirekt via årskursen, också driva de förändringar i effekten av elevers socioekonomiska bakgrund som tidigare uppmätts i Pisa.

Generellt förklarar förändringar i elevunderlaget och urvalet Skolverkets resultat även i andra avseenden. Vid en första anblick ser det ut som att skolors socioekonomiska sammansättning har fått

större betydelse i Pisa. Men detta beror på att måttet fångar effekten av andra faktorer på elevnivå, såsom årskurs och utländsk bakgrund, samt på förändringar i kompositionen av skolorna som deltar. Fler skolor i urvalet är i dag belägna i städer och färre skolor är belägna på landsbygden. Detta gör att man jämför olika slags skolor över tid.

Min analys visar visserligen att resultatskillnaderna mellan skolor har ökat – men detta förklaras framför allt av förändringar i skolornas elevsammansättning snarare än större skillnader i skolkvalitet. Samtidigt har spridningen i elevers kunskaper totalt sett varit ganska stabil, oavsett justering – och den ökning som har skett verkar till stor del också bero på förändringar i invandringen snarare än på att skolsystemet har blivit mindre jämlikt.

Sammantaget står det därför klart att bilden av likvärdigheten i Pisa är mer komplicerad än vad som tidigare kommit fram i debatten. Totalt sett finns det faktiskt inte mycket som tyder på att likvärdigheten i sig har försämrats nämnvärt över tid – en slutsats som går stick i stäv med Skolverkets rapporter, men som stämmer väl överens med IFAU:s djuplodande analyser av svenska kunskapskontroller.

Mer generellt visar min analys att man bör vara försiktig med att dra skolpolitiska slutsatser enbart utifrån förändringar i likvärdighetsindikatorer, utan noggrannare analyser av vad som orsakar dessa förändringar. En rigorös diagnos krävs innan åtgärder kan ordinerars. Risken är annars att boten blir värre än soten – vilket i sin tur gör det svårare att åtgärda de verkliga problem som håller tillbaka likvärdigheten i utbildningssystemet.

Gabriel Heller Sahlgren